

O nekaterih možnostih interpretiranja zgodnj srednjeveških grobišč

© Andrej Pleterski

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo

Izvleček Avtor ugotavlja, da je grobišče struktura, ki je nastala v skupnosti živih v procesu njihovega razumevanja smrti. To razumevanje so ljudje z grobiščnimi strukturami zapisali na simbolni način. Poznavanje simbolnega jezika nam omogoča razumevanje grobiščnih struktur.

Ključne besede grobišče, interpretacija, simboli

Pojem grobiščne strukture razumem zelo široko. Glede na prostor, ki ga obsegajo, jih je mogoče razvrstiti od majhnih do velikih. V tem smislu je mogoče govoriti tudi o nižjih in višjih ravneh obstoja grobiščnih struktur oziroma o podrejenih in nadrejenih strukturnih ravneh. Vendar taka razvrstitev nikakor ni vrednostna, saj so za analizo pomembne vse strukturne ravni! K nižji strukturni ravni zato prištevam naslednje artefakte: posamične predmete, pokojnike in grobove kot gradbe. Grobne celote z notranjimi povezavami med pravkar naštetimi artefakti – grobovi v širšem smislu – so že naslednja, prejšnji nadrejena strukturna raven, njej sami nadrejena raven pa zajema skupine grobov (v širšem smislu) z medsebojnimi povezavami. Strukturno še višje ravni predstavlja grobišče kot celota z vsemi notranjimi povezavami. In končno je tej ravni “nadrejena” struktura, ki jo sestavljajo grobišče in njegove povezave z okolnim prostorom kot del struktur lokalne ali celo regionalne ravni.

Grobišče je prostor, na katerega so ves čas njegovega obstoja vplivali različni procesi in v njem puščali svoje strukturne sledove. Če želimo iz njih črpati informacije o preteklosti, moramo vedeti, za katere procese gre. Arheologi smo se doslej ukvarjali predvsem s tremi sklopi procesov, ki naj bi oblikovali grobišča: s kronološkimi, socialnimi in z religijskimi procesi. Socialne procese lahko razdelimo tudi na proces družbenega razslojevanja in na domnevne etnične procese. Arheološke interpretacije so si sprva pomagale s poenostavljenimi, enopomenskimi povezavami med nekaterimi artefakti in procesi, ki naj bi jih povzročili. V kronološkem sklopu sodi sem definiranje t. i. kronoloških skupin, horizontov, ki naj bi določali časovni okvir posameznim artefaktom. V sklopu družbenega razslojevanja je to določanje kriterijev za razlikovanje zamišljenih družbenih slojev, pri t. i. etničnih vprašanih povezovanje posameznih artefaktov s povsem določenimi etnijami in zelo podobno pri religijskih procesih razlaganje posamične strukture z določeno versko pripadnostjo. Tako je lahko v skladu s poenostavitvami neki “pravi” predmet na “pravem” mestu določil časovni okvir, etnično pripadnost in morda celo družbeno mesto, kateremu je pokojnik pripadal.

Auszug Das Gräberfeld ist eine Struktur, die in einer Gemeinschaft von Lebenden im Prozeß ihres Verständnisses des Todes entstanden ist. Dieses Verständnis wurde mit der Hilfe der Gräberfeldstrukturen auf symbolische Weise geschrieben. Die Kenntnis der Symbolsprache gibt uns das Verständnis der Gräberfeldstrukturen.

Schlüsselworte Gräberfeld, Interpretation, Symbole

Tiha predpostavka, da večje število predmetov v grobu, več zlata, srebra ali eksotičnih uvoženih izdelkov pomeni, da je pokojnik v življenju pripadal višji družbeni plasti, torej ni tako zelo zanesljiva, kot se morebiti zdi. Kajti statusni simboli so se skozi čas tudi spreminjali. Tako npr. znamenita družbena delitev merovinškodobnih pokojnikov zahodne in južne Nemčije na podlagi njihove grobne posesti, ki jo je predlagal Rainer Christlein (1973), danes doživlja kritiko že na osnovni, kronološki ravni. Del njegovih kriterijev je namreč pogojen časovno in ne socialno (prim. Steuer 1982, 324; Donié 1999, 131 s). Da njegovih skupin ni mogoče pravno interpretirati, je dokazal že Steuer (1982, 315 ss). Geografsko razliko med Alamanijo in Bajuvarijo, ki bi bila po njegovih merilih skorajda brez imenitnikov, pa je opazil že sam (Christlein 1973, 172 s).

Heinrich Härke je opozoril, da grobiščne strukture odsevajo ideje, in sicer na selektiven način, kar dela enopomenske, poenostavljene razlage zelo nevarne, celo nemogoče (prim. Härke 1997, 24). Nadalje je kritika pokazala, da take poenostavljene interpretacije niso sposobne opaziti sozvočnih struktur in določiti sopomenskih. Tako je npr. Ellen-Jane Pader opozorila na staro ugotovitev Petra Bogatyreva iz leta 1937, da ima posamezen del noše lahko različne pomene, ki so odvisni od povezav, v katerih se pojavlja. Zato ima v različnih skupnostih lahko različen pomen (Pader 1982, 20; podobno Brather 2000, 162 ss). Dokazala je, da majhno število pridakov v grobu ne pomeni nujno nižje družbene vloge lastnika (Pader 1982, 195) in ugotovila obstoj sopomenskih struktur (Pader 1982, 198). Tudi t. i. kronološke skupine so lahko v resnici sočasne družbene skupine (prim. Teržan 1992). Prav tako ne moremo s predmeti enostavno določati verske pripadnosti lastnika (prim. Schülke 1998 in 1999).

Čas preprostih, enopomenskih tolmačenj posamičnih pojavov torej mineva. Usmeritve groba npr. že dolgo ne razlagajo več s smerjo sončnega vzhoda na dan pogreba, ampak je jasno, da je treba iskati drugačne razlage. Zelo zanimive rešitve predlagata npr. Teresa Rysiewska in Jacek Wrzesiński (1997), ki vidita v različnih usmeritvah grobov poljskega grobišča Dziekanowice iz 10.-11. stoletja simbolično označevanje ljudi različnega geografskega in

socialnega izvora.

Ali to pomeni, da so vse dosedanje razlage v celoti napačne? Nikakor ne. Navsezadnje o grobiščih nekaterih obdobij vendarle že vemo toliko, da lahko oblikujemo nekatere napovedne modele idealiziranih procesov, ki nam bodo pomagali razpoznavati posamezne pripadajoče strukture.

Izjemno obsežno arheološko analizo možnosti interpretacij družbenih struktur na področju Srednje Evrope, predvsem v 1. tisočletju, a tudi pred tem, je sestavil Heiko Steuer (1982). Socialno strukturo je zajel v najširšem smislu, ki zajema celoto možnosti razčlenjevanja nekega prebivalstva: od delitev po spolu in starosti, do političnih skupin, pravnih, poklicnih, gospodarskih, religiozних, etničnih... Meni, da so pokopi realna odslikava, vendar ne družbe, marveč njenega predstavnega sveta (Steuer 1982, 73). En grob lahko kaže družbeni položaj, več grobov pa družbeno strukturo, vendar le, če je izpolnjena vrsta pogojev. Sam jih našteva štirinajst, vendar poudarja, da jih je v resnici še več. Npr.: pokojnik mora v onostranstvu potrebovati enake predmete kot v tostranstvu, vsi pokopi morajo biti v skladu z istimi tostranskimi predstavami, pogrebni običaji morajo ohranjati vse prdatke, prdatki morajo izvirati iz dejanske posesti pokojnega, pokojni morajo imeti pravico do prdatkov, obstajati morajo norme glede prdatkov, ki so enake za vse grobišče skozi daljši čas, obstajati mora trdna, neprehodna družbena struktura, socialni videz mora biti enak dejanskemu družbenemu rangu, tujci morajo biti pokopani enako kot domačini... (Steuer 1982, 81 ss). Zelo malo verjetno je, da bi bili kje izpolnjeni vsi pogoji hkrati. Steuer meni, da je bilo tako v Evropi morda le v 6. in zgodnjem 7. stoletju na območjih grobišč s pokopi v vrstah. Tam ima v tem času večina grobov prdatke in opazne so določene norme (Steuer 1982, 86). Že uvodoma Steuer poudarja, da je socialna interpretacija arheoloških skupin mogoča le s pritegnitvijo historičnih izročil, etnografskih opazanj in spoznanj sociologije (Steuer 1982, 27), na koncu pa še, da je potrebno hkratno obravnavanje vseh možnih relacij, kar zahteva računalniško obdelavo (Steuer 1982, 471).

V celoti pa vendarle obstajajo precej različni pogledi na informacijski potencial pokopov (glej Lull 2000). Medtem ko nekateri raziskovalci menijo, da je pokop odraz religiozних verovanj in so zelo skeptični do možnosti, da pri tem obstajajo kriteriji, s katerimi bi bilo mogoče rekonstruirati pripadajočo družbo živih, drugi verjamejo, da pogrebni običaji odsevajo družbeno stvarnost v vsej njeni zapletenosti. Pokop naj bi bil tvorna sinteza naj-

bolj pomembnih značilnosti umrlega kot družbenega bitja. Tako naj bi bilo mogoče določiti njegov status in s tem družbeno organiziranost, v kateri je bil ta status v veljavi. Spet tretji menijo, da so grobiščne strukture prizorišča simboličnega merjenja moči med posamezniki ali skupinami. Četrty poudarjajo, da šele primerjava med strukturami sveta živih in sveta mrtvih lahko pokaže stopnjo zanesljivosti družbenega interpretiranja grobiščnih struktur.

Grobiščne strukture lahko pogojno opazujemo z več vidikov: da so jih ljudje ustvarili z mislijo na potrebe mrtvega v posmrtnem bivanju, da so lahko odrazili z njimi vlogo preminulega v svetu živih ali pa celo njegovo vlogo v svetu mrtvih. Če so ljudje npr. verjeli, da se v svetu mrtvih hrabrim bojevnikom godi bolje kot pa tistim, ki niso bili takšni, je bilo za slednje bolje, da so jih – neodvisno od tega, kako so živeli – vsaj pokopali na herojski način (prim. Teržan 1997). Orožje v grobu torej nikakor ne pomeni nujno, da ga je pokojnik v življenju tudi kdajkoli uporabljal, hkrati pa vendarle pove, da so bojevniki v svetu živih sicer obstajali. Kaj pa, ko se uveljavi verovanje, da so ljudje po smrti enaki, svojci pokojnika pa še vedno želijo poudariti njegov položaj v svetu živih, kar se je očitno dogajalo v času uveljavljanja krščanstva? Tu se mi zdi možna misel, da je na točki kulturnega prehoda v krščanski predstavniki svet smrti obstajalo obdobje, ko so predmeti v grobu bolj kot kdajkoli prej ali pozneje odsevali vsaj do določene mere verno družbeno podobo pokojnika v času smrti.

Grobišče ustvarjajo živi. Vanj vtkejo svoje predstave o smrti, o svojem odnosu do nje ter o odnosu mrtvih do smrti in do živih. Živi svoje predstave dobivajo iz vidnega sveta. Vse to lahko povzamemo v trditev, da je *grobišče struktura, ki je nastala v skupnosti živih v procesu njihovega razumevanja smrti*. S tega vidika so torej grobiščne strukture povezane z živimi in tudi o njih lahko marsikaj povedo. Po drugi strani je res, da si noben pokojnik ničesar ni sam položil v grob in da ničesar od tistega, kar ima v grobu, ne more uporabiti tako, kot to uporabljajo živi. To pomeni, da predmet, ki so ga vzeli iz sveta živih in dali mrtvemu, dobi prenesen, simbolni pomen. Grobišče je zato nabito s simboli.

Ni odveč vprašati se, kako so ti simboli nastali. Res je, da simboli lahko nastanejo zelo preprosto, dogovorno, kot se država lahko odloči za himno, zastavo, grb... Vendar menim, da je vsaj večina simbolov, ki jih odkrivamo na grobiščih, nastala na drugačen način in sicer skozi zelo dolg proces pojasnjevanja neznanega z znanim. Pri tem je bil prvotni pomen pogosto zabrisan. Taki simboli so prav-

zaprav strukture, ki so sledovi družbenega procesa, s katerim so ljudje urejali najprej svoj odnos do narave in nato še medsebojne odnose. To pomeni, da iz grobišča lahko pridobimo nekatere informacije o teh razmerjih.

Če se spomnimo, da so tudi črke zgolj neka vrsta simbolov, vidimo, da je razlika med t. i. pismenimi in nepismenimi kulturami bolj umetna kot ne. Kajti tudi grobiščni simboli so svojevrstni zapis, ki se ga moramo naučiti brati. Pri tem nam lahko pomagajo vede, ki se ukvarjajo s simboli – od semiotike do mitologije. Brez poznavanja govornice simbolov simbolne strukture grobišč za nas ostajajo neme.

Pri branju simbolov lahko izhajamo iz naslednjih opažanj:

- a) da so simboli tisti del duhovnih struktur, ki so se po svojem nastanku le malo spreminjale;
- b) da je mogoče govoriti o skupnih simbolih prebivalstva Evrope, ker je simbolika posameznih skupin njene prebivalstva skladna.

Ti opažanja nam omogočata, da smemo (z določeno previdnostjo) primerjati strukture starejših in mlajših ter geografsko oddaljenih grobišč. Pogoj je, da so nastale v skladnih procesih.

LITERATURA

- BRATHER, S. 2000, Ethnische Identitäten als Konstrukte der frühgeschichtlichen Archäologie. – *Germania* 78 (1), str. 139-177.
- CHRISTLEIN, R. 1973 (1975), Besitzabstufungen zur Merowingerzeit im Spiegel reicher Grabfunde aus West- und Süddeutschland. – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 20, str. 147-180.
- DONIÉ, S. 1999, Sozialgliederung und Bevölkerungsentwicklung einer frühmittelalterlichen Siedlungsgemeinschaft. Untersuchungen zum Gräberfeld bei Schretzheim. – *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde* 66, Bonn.
- HÄRKE, H. 1997, The Nature of Burial Data. – V: KJELD JENSEN C. in HØILUND NIELSEN, K. (ur.), *Burial and Society, The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*, Aarhus, str. 19-27.
- LULL, V. 2000, Death and society: a Marxist approach. – *Antiquity* 74, str. 576-580.
- PADER, E.-J. 1982, Symbolism, Social Relations and the Interpretation of Mortuary Remains. – *BAR International Series* 130, Oxford.
- RYSIEWSKA, T., WRZESIŃSKI, J. 1997, Struktura krewniacza i powiązania populacyjnej ludności z Dziekanowic, stanowisko 2. Próba rekonstrukcji na podstawie materiału z cmentarzyska. – *Przegląd Archeologiczny* 45, str. 87-127.
- SCHÜLKE A. 1998, Glaubensvorstellung, religiöse Praktiken? Die "Christianisierung" als Forschungsproblem am Fallbeispiel der südwestdeutschen Gräberarchäologie. – *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 14, str. 55-64.
- SCHÜLKE, A. 1999, On Christianization and grave-finds. – *European Journal of Archaeology* 2 (1), str. 77-106.
- STEUER, H. 1977, Bemerkungen zur Chronologie der Merowingerzeit. – *Studien zur Sachsenforschung* 1, str. 379-403.
- STEUER, H. 1982, *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa*. – *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge* 128, Göttingen.
- TERŽAN, B. 1992, Bemerkungen zu H. Parzingers Chronologie der Späthallstatt- und Frühlatenezeit. – *Praehistorische Zeitschrift*, str. 66-89.
- TERŽAN, B. 1997, Heros der Hallstattzeit. Beobachtungen zum Status an Gräbern um das Caput Adriae. – V: *χρόνος, Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel*, Espelkamp, str. 653-669.